

جمهوری اسلامی ایران

معاونت علمی، فناوری و اقتصاد دانش بنیان
کانون مدیریت دارایی های فکری

مدل کاربردی نهادی؛ میان

هیچ و پتنت

بسمه تعالی

مدل کاربردی نهادی؛ میان هیچ و پنت

دکتر محمدهادی میرشمسی؛ عضو هیأت علمی دانشگاه علامه طباطبائی
و مدیر عامل موسسه مهسام آی پی

جمهوری اسلامی ایران
معاونت علمی، فناوری و اقتصاد دانش بنیان
کانون مدیریت راهبردی دانش‌های نو

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

<p>کد موضوعی: RE-1403-003</p>	<p>شناسنامه گزارش</p>
<p>عنوان گزارش: مدل کاربردی نهادی؛ میان هیچ و پتنت</p> <p>نام گروه: پژوهش و سیاستگذاری</p> <p>نویسنده(نویسندگان): محمدهادی میرشمسی (عضو هیأت علمی دانشگاه علامه طباطبایی و مدیر عامل موسسه مهسما آی پی)</p> <p>ناظر(ناظران): شراره هدایتی(کانون مدیریت دارایی های فکری معاونت علمی، فناوری و اقتصاد دانش بنیان ریاست جمهوری)</p> <p>واژه های کلیدی: حقوق مالکیت فکری، نظام پتنت و نظام مدل کاربردی</p> <p>تاریخ تهیه و انتشار: تیر 1403</p>	

فهرست مطالب

پیشگفتار	5
نظام‌های حمایت از اختراع	6
مقایسهٔ نظام پتنت و نظام مدل کاربردی	8
ضرورت پیش‌بینی نظام مدل کاربردی	11
خلاصه و نتیجه	13

پیشگفتار

انگیزه، محرک انسان برای انجام هر کاری است. هرچند انسان ذاتاً و طبیعتاً خلاق، مبدع و پدیدآورنده است، اما زمانی که خلاقیت، ابداع و پدیدآورندگی در ازای پول و مابه‌ازای مادی قرار گرفته، جنبه صنعتی پیدا می‌کند، نیازمند مشوق است و نمی‌توان کمیت و کیفیت خلاقیت و محصول ناشی از خلاقیت را تنها به طبیعت انسان وانهاد.

آفرینش‌های فکری^۱ زاینده ذهن و محصول قوه پدیدآورندگی انسان است که با داشتن ارزش نزد عموم مردم و تمایل انسان‌ها به تحصیل، داشتن و برخوردار شدن از آن، مالیت پیدا می‌کند و از آنجایی که ساخته ذهن و اندیشه است، مال فکری^۲ نامیده می‌شود.

به‌منظور تشویق انسان‌ها برای خلق بیشتر و بهتر از یک سو و جلوگیری از سوءاستفاده از اموال فکری موجود از دگر سوی، سیاست‌گذاران و قانون‌نویسان در اندیشه ایجاد نظام حقوقی مناسب و کارآمد فرو رفتند. به مرور در سطح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی نظام حقوق مالکیت فکری^۳ شکل گرفت. این نظام حقوقی تلاش داشته و دارد که منطبق با منافع کشور و جامعه جهانی و با لحاظ شاخص‌های توسعه پایدار، برای هر کدام از اموال فکری قالب حمایتی مناسب ارائه دهد، هرچند که همواره این رویکرد منطبق با واقع و این تلاش نتیجه‌بخش نبوده است.

¹- Intellectual Phenomenons

²- Intellectual Property

³- Intellectual Property Law

نظام‌های حمایت از اختراع

از دیرزمان برای حمایت از اختراع به‌عنوان یک آفرینش صنعتی کاربردی __ در کنار طرح صنعتی به‌عنوان یک آفرینش ظاهری و زیبایی‌شناختی __ نظام حق اختراع^۴ پیشنهاد شده است. نظامی که در ازای افشای اطلاعات مربوط به اختراع و کمک به اندوخته علمی جامعه بشری، حق انحصاری موقت به مخترع می‌دهد. به موازات آن، نظام سر تجاری و حمایت از دانش فنی، چارچوب حقوقی مناسب برای حمایت از اختراعات افشا نشده است.

حمایت از اختراع در قالب پتنت نیازمند وجود شروطی است که غالباً در طی فرآیند ارزیابی باید احراز شوند. از این روی تمامی اختراعات قابلیت لازم را برای حمایت شدن در این قالب ندارند. بنابراین یا باید آن اختراعات غیرقابل ثبت و غیرقابل حمایت را کاملاً رها کرد و تلاش خلاقه مخترع را ارجی ننهاد و هیچ حقوقی برای او لحاظ نکرد یا اینکه با حفظ استانداردهای نظام پتنت، در کنار آن، نظام دیگری بنا نهاد. جامعه جهانی در سه گستره ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی رویکرد دوم را برگزیده، در میانه حمایت حداکثری پتنت و هیچ، نظامی را برای حمایت این دسته از اختراعات ایجاد کرده که آن را نظام یوتیلیتی مدل^۵ گویند.

^۴- Patent Law

^۵- Utility Model

برخلاف نظام پتنت که در کشورهای مختلف تقریباً دارای استانداردهای یکسان یا نزدیک به هم است، نظام یوتیلیتی مدل، هم در اسم و هم در محتوا خیلی پراکنده و متفاوت است. این نهاد با عبارتهای مختلف نام برده می شود.⁶

کنوانسیون پاریس نخستین و مهمترین سند بین المللی در حوزه حقوق مالکیت صنعتی است. تا نوامبر 2023، 180 کشور به این کنوانسیون پیوسته اند که ایران یکی از آنهاست.⁷ در بند 2 ماده 1 این کنوانسیون مصادیق اموال صنعتی برشمرده شده است. این بند از عبارت «Utility Model» و در نسخه فرانسوی از عبارت «Modèle d'utilité» استفاده کرده است. در ترجمه فارسی این سند که ضمیمه ماده واحده الحاق ایران به کنوانسیون پاریس است و در سال 1337 به تصویب مجلس رسیده، از عبارت «نمونه های وسایل رفع احتیاجات» استفاده شده است. در قانون تازه تصویب شده «حمایت از مالکیت صنعتی» مصوب یکم خردادماه هزار و چهارصد و سه از عبارت «نمونه اشیاء مصرفی» استفاده شده است. فصل دوم این قانون (مواد 74 تا 81) به این موضوع پرداخته است. به نظر می رسد بتوان این عبارت را به «نمونه کاربردی» یا «مدل کاربردی» ترجمه کرد.

⁶ - Innovation Patent, Petty Patent, Short term Patent, Utility Model Patent, Utility Innovation, Utility Certificate, Utility Patent and Useful Invention

⁷ - <https://www.wipo.int/export/sites/www/treaties/en/docs/pdf/paris.pdf>

مقایسه نظام پتنت و نظام مدل کاربردی

نظام مدل کاربردی مشابه نظام حق اختراع بوده، از اختراعات جزئی^۸ از طریق اعطای حق انحصاری موقت به مخترع حفاظت کرده، به دارنده حق اجازه می‌دهد که از استفاده تجاری غیرمجاز دیگران از این اختراعات جلوگیری کند. بهبودهای جزئی محصولات موجود که الزامات نظام پتنت را برآورده نمی‌کنند و چه بسا نقش مهمی در سیستم نوآوری محلی دارند، نمونه‌ای بارز از اختراعات جزئی هستند.^۹ نظام مدل کاربردی معمولاً از اختراعاتی که از لحاظ فنی کمتر پیچیده‌اند یا عمر تجاری آنها کوتاه است، حفاظت می‌کند. حفاظت در قالب نظام مدل کاربردی برای نوآوری‌هایی است که معیارهای ثبت اختراع را برآورده نمی‌کنند.

در مقایسه با نظام پتنت، نظام مدل کاربردی نیز همانند نظام پتنت، پس از ثبت اختراع، برای دارنده گواهی ثبت، حق انحصاری ایجاد می‌کند. با این حال نظام مدل کاربردی نیازمند رعایت الزامات آسان‌تر و کمتر سخت‌گیرانه است. مثلاً گام ابتکاری لازم برای ثبت در سطح پایین‌تری قرار دارد یا حتی وجود ندارد. فرآیند ارزیابی و ثبت کوتاه‌تر و ساده‌تر بوده، مدت حفاظت کمتر است. به عبارت دیگر هرچند برای ثبت و حمایت از اختراع در چارچوب نظام مدل کاربردی «تازگی» همانند نظام پتنت ضروری است، اما ممکن است شرط «گام ابتکاری» یا «عدم بداهت» بسیار کمتر بوده یا حتی به طور کلی وجود نداشته باشد. حداکثر مدت حفاظت که توسط قانون در قالب مدل کاربردی پیش‌بینی می‌شود، معمولاً کوتاه‌تر از حداکثر مدت حفاظت ارائه شده در قالب نظام حق اختراع و بین 7 تا 10 سال است. به‌علاوه

^۸ - Minor inventions

^۹ - https://www.wipo.int/patents/en/topics/utility_models.html

هزینه‌های مورد نیاز برای کسب و حفظ و تداوم حق کمتر از آن چیزی است که در نظام پتنت وجود دارد.^{۱۰}

در حقوق ایران مواد 2، 3 و 75 قانون حمایت از مالکیت صنعتی مصوب 1403/03/01 بر ضرورت ثبت و ایجاد حق انحصاری تصریح دارد. به موجب ماده 75 این قانون پس از ثبت نمونه اشیا مصرفی (مدل کاربردی)، گواهی‌نامه‌ای توسط مرجع ثبت صادر می‌شود. گواهی‌نامه مذکور نشان دهنده حق انحصاری برای دارنده است. در ماده 74 این قانون دو شرط تازگی و کاربرد صنعتی برای ثبت و حمایت لحاظ شده است و اصلاً به شرط گام ابتکاری اشاره نشده است، در حالی که طبق ماده 12 این قانون وجود گام ابتکاری یکی از شروط اساسی برای امکان ثبت و حمایت از اختراع در قالب پتنت است.^{۱۱} همچنین در ماده 76 این قانون، مدت حمایت، حداکثر 3 سال از تاریخ ثبت اظهارنامه پیش‌بینی شده که با پرداخت هزینه برای یک دوره 3 ساله دیگر قابل تمدید است. یعنی بیشینه مدت حمایت 6 سال است، حال آن که طبق ماده 34 همین قانون مدت اعتبار گواهی‌نامه اختراع 20 سال از تاریخ ثبت اظهارنامه است.^{۱۲}

با این حال الزامات، فرآیند کسب حفاظت و مدت زمان حفاظت از کشوری به کشور دیگر متفاوت است. بنابر اعلام سازمان جهانی مالکیت فکری امروزه بیش از 70

¹⁰- WIPO, Understanding Industrial Property, P. 8

¹¹- این موضوع در ماده ۲ قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری مصوب 1386 پیش‌بینی شده بود.

¹²- ماده 16 قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری ناظر بر این موضوع بود.

کشور دارای مقررات ملی در خصوص حمایت از اختراع در قالب مدل (نمونه) کاربردی هستند.^{۱۳} مقررات داخلی این کشورها در سایت وایپو در دسترس است.^{۱۴}

طبق آخرین آمار سازمان جهانی مالکیت فکری (وایپو) در سال ۲۰۲۲، تعداد 3,010,510 (سه میلیون و ده هزار و پانصد و ده) اظهارنامه ثبت اختراع در قالب مدل کاربردی ثبت شده است. این عدد مجموع ثبت های ملی و ثبت در قالب معاهده همکاری در زمینه ثبت اختراعها^{۱۵} است. از این عدد، تعداد 2,975,970 (دو میلیون و نهصد و هفتاد و پنج هزار و نهصد و هفتاد) سهم کشورهای آسیایی است. سهم چین از این تعداد، 2,950,653 (دو میلیون و نهصد و پنجاه هزار و ششصد و پنجاه و سه) است و عدد 29,520 (بیست و نه هزار و پانصد و بیست) مربوط به کشورهای اروپایی است. ایران در این میان سهمی ندارد. با توجه به اینکه نظام یوتیلیتی مدل برای اختراع های جزئی و کوچک که شرایط ثبت پتنت را ندارند، به کار می رود، تحلیل آماری کشورها به ویژه کشورهای در حال توسعه حائز اهمیت است.^{۱۶}

¹³ - https://www.wipo.int/patents/en/topics/utility_models.html

¹⁴ - <https://www.wipo.int/en/web/wipolex/index>

¹⁵ - PCT

¹⁶ - <https://www.wipo.int/ipstats/ips-search/search-result?type=IPS&selectedTab=utility&indicator>

ضرورت پیش‌بینی نظام مدل کاربردی

الف) تشویق نوآوری

مسلماً بخشی از اختراعات هرچند مبتنی بر تلاش خلاقانه و فعالیت ذهنی هستند، اما شرایط ثبت و حمایت را در قالب نظام حق اختراع (پتنت) ندارند. در این صورت وجود نظامی که بتواند اختراعات غیرقابل ثبت در چهارچوب پتنت را پوشش و مورد حمایت قرار دهد، مفید بوده، می‌تواند انگیزه بخش فعالیت‌های نوآورانه باشد و نوآوری را تشویق کند.

ب) مقابله با کپی برداری و سوءاستفاده

بسیاری از اختراعات به‌ویژه مواردی که از فناوری بالایی برخوردار نبوده و به راحتی قابل تقلید و کپی هستند، در معرض کپی غیرمجاز قرار دارند. اگر اختراعاتی که قابلیت حمایت در قالب پتنت را ندارند، بدون حمایت رها شوند، بی‌تردید در معرض استفاده غیرمجاز و تقلید قرار می‌گیرند و این در حالی است که برای خلق آنها هزینه فکری، زمانی و مالی صرف شده است. حمایت از اختراع در قالب مدل کاربردی می‌تواند از استفاده بلاجهت از آنها توسط اشخاص سودجو جلوگیری کند.

پ) مطلوبیت برای شرکت‌های کوچک و متوسط

بسیاری از اختراعات شرکت‌های کوچک و متوسط، از گام ابتکاری لازم برای ثبت و حمایت در قالب پتنت برخوردار نیستند و این اختراعات در معرض سوءاستفاده هستند. در اینجا نظام مدل کاربردی می‌تواند نقش مهمی را در حمایت از چنین

اختراع‌هایی ایفا کند و این بخش از دارایی فکری این دسته از شرکت‌ها را امنیت بخشد.

ت) دسترسی سریع به اختراع‌های کوچک

برخی از اختراع‌ها دارای طول عمر تجاری کوتاهی بوده، در یک برهه زمانی خاص دارای مطلوبیت برای مشتریان و مصرف‌کنندگان هستند. حمایت از این اختراع‌ها در قالب پتنت مناسب نیست؛ چرا که طولانی بودن مدت ارزیابی و فرایند ثبت، مطلوبیت اقتصادی و تجاری اختراع را کاهش داده یا زایل می‌کند. به همین دلیل حمایتی سریع و بدون ارزیابی مورد نیاز است. نظام مدل کاربردی این ویژگی‌ها را دارد.

ث) ارزان بودن مدل‌های کاربردی

در برخی کشورها هزینه ثبت و حفظ اعتبار اختراع در قالب پتنت گران است و چه بسا برای برخی مخترعان و شرکت‌های کوچک حرکت در این مسیر به‌ویژه برای برخی از اختراع‌هایی که بازار و تجاری‌سازی آنها با ریسک همراه است، آسان نباشد. از این روی حمایت از این اختراع‌ها و این اشخاص به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه در راستای اشتغال‌زایی و رشد اقتصادی مفید است و برای تحصیل گواهی-نامه مدل کاربردی و همچنین حفظ اعتبار گواهی‌نامه در مقایسه با اختراع، هزینه کمتری لازم است.

خلاصه و نتیجه

مدل کاربردی همانند پتنت قالب و نظامی برای حمایت از اختراع است.

(ب) حمایت در قالب نظام مدل کاربردی نیازمند طی فرآیند ثبت (البته آسان و کوتاه) و نهایتاً ثبت اختراع است.

(پ) ثبت اختراع در قالب نظام مدل کاربردی همانند نظام پتنت نیازمند وجود دو شرط ماهوی تازگی و کاربرد صنعتی است.

(ت) ثبت اختراع در قالب نظام مدل کاربردی برخلاف نظام پتنت نیازمند وجود شرط ماهوی گام ابتکاری نیست.

(ث) ثبت اختراع در قالب نظام مدل کاربردی همانند نظام پتنت موجد حق انحصاری موقت برای مخترع یا دارنده حق است.

(ج) مدت حمایت از ثبت اختراع در نظام مدل کاربردی از مدت حمایت از ثبت اختراع در نظام پتنت کوتاه تر است. (مدت حمایت معمولاً بین 7 تا 10 سال)

(چ) نظام مدل کاربردی برای حمایت از اختراعاتی است که دارای اهمیت کمتری نسبت به اختراعات قابل ثبت در قالب پتنت هستند.

(ح) نظام مدل کاربردی از اختراعاتی حمایت می کند که از پیچیدگی فنی کمتری برخوردار هستند.

خ) نظام مدل کاربردی از اختراعاتی حمایت می‌کند که زندگی تجاری کوتاهی دارند.

د) نظام مدل کاربردی به‌عنوان نظام ثبت اختراع، می‌تواند در کنار نظام پتنت مفید و مؤثر باشد.

ریاست جمهوری
معاونت علمی، فناوری و اقتصاد دانش بنیان
کانون مدیریت و ارالی های فکری

